

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1929 Buhranı'nın etkilerinin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaygınlaşması piyasa ekonomisine olan güveni sarsar ve devlet müdahaleciliğinin planlı bir şekilde yürütülmesini gerekli kılar. Atatürk'ün "İktisadi bağımsızlık" olmadan siyasi bağımsızlığın korunamayacağı vurgusu; temel olarak ekonominin iç kaynaklarla finanse edilmesini ve ekonominin yönlendirilmesinde devletin öncülüğü, işletmeciliği ve yatırımcılığının politika olarak kabul edilmesini gerektirir. Türkiye'de 1930'lu yıllarda devletçilik bağlamında, sanayi sektöründe uygulanan planlama deneyimi, 1929 yılında Ali İktisat Meclisi'ne bir iktisadi rapor hazırlama görevinin verilmesiyle başlar. Dönemin İktisat Vekili'nin başkanlığında başlatılan komisyon çalışmaları sonradan İktisat Vekaleti'ne aktarılır ve özellikle ağırlıklı olarak dokuma, kağıt ve demir-çelik sektörlerini içeren "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" yazılır. 1929 Buhranı sonrası dünya ekonomisinin genelinde devlet müdahalesini gerekli kılan planlama deneyimleri yaşanır. Bu süreçte buhrandan neredeyse hiç etkilenmeyen Sovyetler Birliği, başarıyla uyguladığı planlamayla dikkat çeker. Türkiye'de planlı sanayileşme anlayışının hayata geçirilmesine karar verildiğinde Sovyet uzmanların görüşlerine başvurulur. İsmet İnönü, 1930'lu yıllarda sanayileşmenin planlama yolu ile gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği'nin rolünü şu sözleriyle belirtir:

"Plan meselesini, 1932'de Rusya'ya yaptığım seyahatin başlıca hedeflerinden biri olarak düşünmüşümdür... İktisadi buhran devreleri, bizim plan hususundaki görüşümüzü ve ihtiyacımızı meydana çıkaran önemli seneler olmuştur. Ruslar planın malî kaynaklarını nasıl buluyorlar, şimdiye kadar plandan ne gibi neticeler almışlardır, bugünkü durumları nedir, kendi ihtiyacımıza ve halimize göre çıkaracağımız neticeler ve tedbirler ne olabilir? Rusya seyahatinde başlıca hedefim bunları keşfetmeye çalışmak olmuştur. Nitekim Sovyet Rusya'dan planı, ihtiyacımıza göre ciddi bir tedbir olarak düşünmek gerektiği kanaati ve kararı ile döndüm... Profesör Orlof başkanlığında bir heyet Türkiye'ye geldi ve 3-4 ay gibi kısa bir zamanda bize olumlu, uygulanması mümkün bir plan verdi... Sovyet uzman heyeti daha mühim olarak, bize demir-çelik endüstrisine girmek lüzumunu telkin etmiş, bu yola götürmüştür. Görüşmemiz esnasında bana, memlekette demir ve çelik endüstrisini kurmak lüzumunu anlattığı zaman memleketin bu endüstriyi kuracak halde bulunduğunu kesin olarak temin etmiştir."

Ağırlıklı olarak akademisyenlerden oluşan Sovyet heyeti, 1932 yılında Türkiye'ye gelir ve çeşitli illerde farklı sanayi sektörleri üzerine incelemeler gerçekleştirir. Tüm bu incelemelerin sonucunda "Türkiye'de Pamuk, Keten, Kendir, Kenevir, Kimya, Demir Sanayisi" başlıklı bir rapor kaleme alan Sovyet uzmanlar, Türkiye'ye bir sanayi projeleri dizisi önerir. Türk hükümeti yalnızca Sovyet uzmanlarla yetinmez Türkiye'nin ekonomik bir tetkikinin yapılması için New York merkezli bir şirketle anlaşma yaparak bir de ABD'li uzmanların görüşü alınır. Türkiye'ye Haziran 1933 tarihinde gelen ABD'li uzmanlar geniş kapsamlı raporlarını ancak Mayıs 1934 tarihinde tamamlarlar. Sovyet ve ABD'li uzmanların hazırladıkları raporlarla ilgili çalışmalar ve raporların bizatihi kendileri, devletçilik ve plan fikrinin oluşması ile ilgili süreçte bir birikim oluşturur. İktisat Vekaleti, 1933 yılında, "Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar" başlıklı belgeyi hükümete sunar. Sonradan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak anılacak olan bu belge, kurulacak fabrikalara ait bilgilere ilaveten biri Sınai Tesisat ve İşletme, diğeri ise, İktisat Vekaleti Teşkilatı'na ilişkin olmak üzere iki ayrı raporu da içerir. 1932 yılında hazırlanan, 9 Ocak 1934'de onaylanarak 17 Nisan 1934'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı tarım ve hizmet sektörlerini içermemesi nedeni ile bir ulusal makro plan özelliği taşımaz; bir sektör, sanayi sektörü, planıdır.

Modern planlama tekniği kullanılarak hazırlanan bir makro plandan ziyade projeler topluluğu olarak anılan Birinci Beş

Yıllık Sanayi Planı, temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesini öngören ithal ikameci bir anlayışla hazırlanır. Planda özellikle üç beyazlar (un, şeker ve pamuk) ve üç siyahlar (petrol, kömür ve demir) üretimine ağırlık verilmesi hedeflenir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen yatırımların finansmanı için İş Bankası ve Sümerbank görevlendirilir. Sanayileşmenin kamu finansman ayağını oluşturan kuruluşlardan 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla kurulan ve ana amacı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamasını sağlamak olan Sümerbank'ın genel direktörü Nurullah Esat Sümer, 1936 yılında sanayileşmek için planlamanın önemini şu şekilde vurgular:

“Türkiye'nin fiili ve vazıh bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine müdahalesi ile başlar. Bu müdahalenin mevzuu, Türkiye'de ana sanayiye devlet eliyle kurmak ve Türkiye'yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilemez birer ihtiyaç halini almış olan ana sanayi branşlarında muhtar bir hâle getirmekten ibarettir. Türkiye'de ziraat kısır, ormanlar harap, madenler metruk (terk edilmiş), tezgâhlar kırık ve memleket تنها idi. Bu manzara yüzündendir ki, emperyalist politikaya dayanan ekonomi nizamı, bu memlekete bir sömürge gözü ile bakar oldu ve burada bir nevi politik boyunduruk tesisine kalkıştı. Cumhuriyet bunu bir hamlede yıktı. Türkiye'de organik ve planlı bir ekonominin yaratılmasını da bizzat devlet eline aldı.”

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı iki kısımdan oluşur; birinci kısımda kurulması kararlaştırılan sanayi tesisleri, ikinci kısımda İktisat Vekaleti teşkilat kanununda düzenleme önerileri yer alır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, kurulması öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen dokuma, maden, selüloz, kimya ve seramik sanayilerinde temel strateji devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada ekonomik faaliyette bulunmasıdır. Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınaî tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere ve kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilir. Yatırım kararlarının proje bazında ele alındığı planda “en az maliyet ilkesi”, “geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi ilkesi” ve “milli savunma gereklerine uygunluk ilkesi” kurulacak tesislerin kapasite ve yer seçimi kararlarında etkili olur. Ekonomi yönetiminin stratejik kararlarına yön veren vizyonuyla, faaliyetlerini yürütürken izlediği yol ve yöntemleri yansıtan politikaların ve hedeflerine ulaşmak için sürdüreceği uygulamaların belirli bir niteliğe ve sürekliliğe sahip olması kurumsallaşmanın göstergeleridir. Bu nedenle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kurumsallaşmaya katkıları da önem arz eder. Bu plan sayesinde “devletçilik” uygulanabilir bir iktisat modeli olarak kurumlaşır. Öz kaynaklar ve kontrollü dış kredilerin devlet elinde daha etkin olduğu görülür. Planın yürütülebilmesi amacıyla Sümerbank, Etibank gibi temel iktisadi kurum ve sonrasında da İktisadi Devlet Teşekkülleri oluşturulur. “Kamu sektörü” ve “özel sektör” gibi iki temel sektörel ayırım getirilerek karma ekonominin temeli atılır. Planlama sürecinde ekonomide bir dizi millileştirme gerçekleştirilir ve başarılı sonuçlar alınarak ekonominin yabancı unsurlara yapısal bağımlılığı minimize edilir. Planın otarşik karakteri sayesinde ekonominin dışa bağımlılığı hızla azaltılır ve teknik eğitime yönelik çalışmalarla insan gücü yetiştirmede bir başarı sağlanır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın tamamıyla uygulanması 1934-1948 yılları arasına yayılır. Başarıyla yürütülen planın en önemli özelliği, kurulması kararlaştırılan fabrikaların temel atma tarihleriyle işletmeye açılış tarihleri arasında sürelerinin öngörülenden kısa olmasıdır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulaması sürerken 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarına başlanır ve planın taslağı hazırlanır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk işaretleriyle birlikte 1938 yılında taslak üzerinde değişiklik yapılır. 1939 yılında ise plan İktisadi Savunma Planı'na dönüştürülür. Planın uygulanması Sümerbank eliyle gerçekleştirilir. Bir özel banka yapısında olan İş Bankası ve sonradan kurulan Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü de bu uygulamada rol ve yer alırlar. 44 milyon liraya gerçekleştirilmesi öngörülen tesisler 100 milyon lira harcanarak tamamlanabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle bazı yatırımların

gerçekleştirilmesinde maliyet artışları ve gecikmeler yaşanır. Ancak 1938 yılına gelindiğinde, planda ön görülen 23 fabrikadan sadece 4'ünün temelini atılmadığı görülür.

Rahmi Deniz ÖZBAY-Sema YILMAZ GENÇ

KAYNAKÇA

AKTAN, O., "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 15, 1998.

ALPAY, Y., Alkin, E., **Olaylarla Türkiye Ekonomisi**, Hümanist Kitap, 2017.

EŞİYOK, A. B., "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", **Memleket Siyaset Yönetim**, (11), 2009, 86-131.

İktisat Vekaleti, **Sınaî Tesisat İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlâveler Hakkında Raporlar**, TC. İktisat Vekâleti Yay. Seri 1, Baskı No. 1, Ankara 1935.

İNÖNÜ, İ., **Cumhuriyetin İlk Yılları II**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

ÖZSOYLU, A. F., **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim**, Karahan Kitabevi, 2016.

ÖZYURT, H., "Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", **Sosyoloji Konferansları**, (19), 1981, 119-148.

SEVGİ, C., **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1994.

YÜCEL, T. F., **Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü**, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV), 2015.

30/10/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-bes-yillik-sanayi-plani/?pdf=3749> adresinden erişilmiştir